

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ (МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ)

THE MUSICAL ART AS MEANS OF FORMING NATIONAL MIND REALIZATION IN STUDENTS AT MUSIC LESSONS IN MODERN UKRAINIAN SCHOOL (METHODICAL ASPECTS)

Інга Єгорова
Inha Yehorova

Анотація

Стаття присвячена формуванню національної самосвідомості підлітків на уроках музики в сучасній українській школі. Українське музичне мистецтво виступає могутнім засобом у реалізації цієї мети. Національне музичне мистецтво через вплив на естетичну свідомість здатне впливати на учня, викликати у нього сильні почуття та формувати душу людини. У роботі представлено деякі аспекти методики формування національної самосвідомості в учнів на уроках музики в загальноосвітній школі. Її суть полягає у поступовому ускладненні завдань естетичного оцінювання навколишньої дійсності, музичних творів та самооцінювання – пізнання особливостей власного «Я», через залучення учнів до різноманітних видів музичної діяльності, особливо – до вивчення української музичної спадщини.

Annotation

The article is devoted to the formation of national mind realization of teenagers on the music lessons in modern Ukrainian school. Ukrainian musical art stands a powerful tool to achieve this goal. National musical art through its impact on the aesthetic consciousness able to influence at students, cause strong feelings and form the human soul. The paper presents some aspects of the methods of formation of national mind realization in students at music lessons in school. Its essence lies in the gradual complication of tasks aesthetic evaluation of reality, music and self-assessment - knowledge of the features of its own «Me», by engaging students in various types of musical activity, especially to the study of Ukrainian musical heritage.

Ключові слова: національне музичне мистецтво, національна самосвідомість, урок музики, методика формування національної самосвідомості.

Keywords: national musical art, national mind realization, music lessons, methods of formation of national mind realization.

Вступ

Відродження та розвиток національних традицій у культурі, мистецтві та освіті є одним із пріоритетних напрямків державної культурної політики. Україна відкриває себе світові та відкриває себе для себе. Саме тому звернення до свого коріння та вивчення невідомих та слабо вивчених сторінок свого минулого дозволить краще зрозуміти наші ментальні координати та спираючись на ці знання побудувати стратегію оновлення духовного життя нашої нації.

Формування особистості у відповідності з моральними стрижнями нації, що розкривають ставлення людини до суспільства, праці, до самої себе, важкий і довготривалий процес. Він потребує глибокого знання педагогічних та психологічних основ національного виховання, врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців.

Важливою передумовою національної самоідентифікації людини є її відчуття власної пов'язаності з долею Батьківщини. Це суттєво впливає на формування суспільно-політичних орієнтирів, адже правильний вибір українцями своїх державних форм існування можливий лише тоді, коли більшість із них здатні будуть переживати долю Батьківщини як особисту. І вирішальним чинником в процесі формування такої особистості виступає власне національна самосвідомість, яка знаходить вияв у пам'яті про минуле, у відчутті власної пов'язаності з долею Батьківщини, в національній ідентифікації, тобто ментальній, духовно-культурній спорідненості зі своїм народом. Розкриття деяких аспектів методики формування національної самосвідомості в учнів на уроках музики засобами національного музичного мистецтва і стало *метою пропонованої статті*.

1. Особливості формування національної самосвідомості школярів засобами музичного мистецтва

Одним із найпотужніших засобів національного виховання є мистецтво. Воно виступає не тільки однією з найдосконаліших форм опанування світу у всій повноті його творчої універсальності, але і найбільш тонким інструментом «гуманізуючої соціалізації». Естетичні засоби впливу мистецтв, зокрема музики, на особистість є найбільш дієвими і творчо розвиваючими, оскільки формують найважливіші людські якості (А.Болгарський, Т.Завадська, Л.Коваль, О.Олексюк). На виховному потенціалі музичного мистецтва акцентували увагу у своїх роботах педагоги-композитори: С.Воробкевич, А.Вахнянин, Д.Кабалевський, К.Стеценко. З'ясуванню специфіки сприйняття музичного твору присвятили свої наукові дослідження Б.Асаф'єв, О.Апраксина, А.Лашенко, О.Костюк, Г.Падалка, О.Рудницька, О.Ростовський.

Музичне мистецтво відображає в людській свідомості цінності минулого і сучасного, володіє даром синтезування узагальненого досвіду людства, чим і впливає на багатство духовного світу особистості [2,с.457]. Проникаючи в сутність музики та усвідомлюючи саму себе під її впливом через взаємозв'язок музичного мислення з емоційною сферою особистості, людина розвиває самосвідомість. Тому включення в зміст естетичної свідомості здобутків національного музичного мистецтва та стимулювання його засобами інтересу, емоційного сприйняття та розуміння минулого свого народу сприяє, на нашу думку, формуванню національної самосвідомості особистості.

1.1. Специфіка формування національної самосвідомості у підлітковому віці

Національна самосвідомість підлітка (адже саме у ранньому підлітковому віці активно починають формуватися складові самосвідомості молодої людини: самооцінка, рівень домагань, соціальні очікування та образ «Я») формується в процесі цілеспрямованого навчання та виховання і являє собою передачу молодшому поколінню історично обумовленого соціального досвіду народу. Причому зміст моральних уявлень і понять, що передаються, залежить як від загальнолюдських духовних цінностей, так і суто національної належності, особливостей суспільних

відносин, життєвої практики, а «якість розвитку визначається культурою соціального середовища» [3, с.50]. В педагогіці цей досвід можна поділити на такі складові:

1) знання, що поступово накопичувалися та змінювалися в процесі історичного розвитку суспільства;

2) способи діяльності та досвід їх здійснення, унаслідок чого згодом відбувається усвідомлення людиною себе як особистості і свого місця в суспільній діяльності;

3) виховання естетичної потреби, що зводиться не тільки до споглядання, але і створення прекрасного; вияв себе в творчості як цілісної особистості (досвід творчої діяльності);

4) досвід емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу та до самого себе.

Перелічені складові тісно поєднані із емоційно-чуттєвою сферою прояву національної самосвідомості адже ґрунтуються, в першу чергу, на емоційних переживаннях, пов'язаних із спілкуванням з прекрасним а тому звернення до національного музичного мистецтва у процесі формування національної самосвідомості молодій людині є цілком виправданим.

1.2. Урок музики та його роль у процесі формування національної самосвідомості підлітків

Аналіз науково-методичної, педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що внутрішні ідеальні форми прояву самосвідомості як естетичного ставлення до музичних явищ на сьогодні ще мало вивчені. Передова педагогіка довгий час працює над вирішенням питання про естетизацію викладання музики.

На наш погляд, в основу музично-педагогічної науки повинні лягти такі фундаментальні філософсько-методологічні принципи, як культуровідповідність, природовідповідність, діяльність, відображення і цілісний розвиток особистості, оскільки виховання – це, насамперед, цілісний процес. «Людина, на думку М.І.Болдирева, виховується як цільна особистість. Не можна спочатку формувати музичні якості, а потім привчати до праці, спочатку займатися естетичним вихованням, а потім переходити до фізичного... Особистість розвивається не частинами, а цілісно» [1, с.11]. Отже, уроки музики, позакласна музично-виховна робота виступають складовою частиною загальної системи національного виховання.

Засвоєння музичної культури свого народу та формування на цій основі національної самосвідомості можливе тільки при наявності музичної активності. Музична педагогіка виділяє три види творчої музичної діяльності, з яких складається інститут музичної культури суспільства – це діяльність композитора, виконавця і слухача. Урок музики передбачає всі ці види діяльності. Осмислюючи красу музики через власне музично-естетичне ставлення, учні усвідомлюють, що вона колись була створена й чуттєво пережита в музичному досвіді самого композитора. «Емоційно-естетичний зміст, що існує у свідомості композитора, знаходить свою зовнішню реалізацію шляхом кодування в музичній мові» [6, с.58]. В такий спосіб формується здатність почути «Я» іншої людини в звуках його музики, через духовну насолоду власного «Я». Тобто, як слушно зазначає О.М.Олексюк: «Емпатичне співпереживання в процесі музичного сприйняття виступає необхідною умовою забезпечення духовного зв'язку з особистісно-суб'єктивним «Я» композитора, виконавця, з спільною для всіх духовною сферою «Ми»[4, с.18]. А оскільки музика, як і інші види мистецтва, розрахована на співпереживання, то в ній активно діє механізм музичної емпатії – перенесення життєвих станів інших людей на себе, на свою долю, через ототожнення себе з ними, усвідомлення цих емоційних станів та співчутливе ставлення до сприйнятого, котре включає в себе і взаєморозуміння.

Ми у нашій статті кваліфікуємо цей процес як музичну емпатію і вважаємо, що вона набуває особливого значення в процесі формування національної самосвідомості підлітків, оскільки тісно пов'язана з ідентифікацією і бере активну участь у кристалізації ідеалу підлітка, впливає на рівень його домагань. Переважно «художнє» походження підліткового ідеалу вказує на подальше становлення в структурі особистості так званої художньої потреби, яку психологи виводять із більш загальної потреби в позитивній самоподачі (емоційній емпатії). Включення в роботу механізму емпатії набуває особливого значення в процесі формування основних структурних компонентів національної самосвідомості, оскільки емпатія – це сутнісна характеристика людини як соціальної істоти, якій важливо усвідомлювати хто вона така (активізація самооцінки), якої думки про неї оточуючі (соціальні очікування). Художні сюжети (кіно-, відео сюжети, сюжети художніх творів, пісень, життя видатних людей і таке ін.) постійно співвідносяться у свідомості людини протягом усього її життя, однак у підлітка це співвідношення має особливо активний, хоча й не настільки глибокий, швидше на рівні форми, а не змісту характер. Тому, формуючи національну самосвідомість засобами національного музичного мистецтва, педагогові на уроках музики слід звертати увагу не тільки на розкриття творчої спадщини композитора, але й знайомити учнів з обставинами його життя, історичним середовищем в якому жив і творив композитор (принцип культуровідповідності, природовідповідності), адже знання особистості автора, його біографії, творчості, самого процесу творіння висвітлюють той чи інший твір та здатні поглибити його розуміння. Саме тому важливим напрямком в процесі формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики варто, на нашу думку, вважати налагодження міжпредметних зв'язків з іншими навчальними дисциплінами, зокрема з такими, як українська література та історія. Краєзнавство різнобічно вивчає рідний край, малу Батьківщину історично, етнографічно, географічно. Переваги краєзнавства у вивченні історії, культури полягають у тому, що вивчають не якісь віддалені явища, а ті, що відбувалися поруч, на рідній землі. Вчинки і подвиги земляків хвилюють і вчать. Краєзнавство допомагає пізнати рідний край: село, селище, місто, область, що є складовою, невід'ємною частиною України, з притаманними їм особливостями. Ці особливості визначаються рідною природою, економікою, характером господарювання, побуту, культури, мистецтва тощо. Синівська любов до рідного села, міста трансформується в любов до всього народу України, до самої України. Ось чому, як слушно наголошує Г.М.Падалка : «Зв'язки між викладанням історії та музики справляють вплив на виховання учнів у двох напрямках. З одного боку – це активізація пізнавальної діяльності учнів, глибше засвоєння історичних знань. З другого – звернення до історичних фактів по-новому висвітлює значення музики в житті людини, сприяє виникненню інтересу школярів до музичного мистецтва» [5, с.112]. А оскільки в підлітковому віці спостерігається посилення інтересу учнів до історичних подій, необхідно розвивати у старшокласників вміння дивитися на музичні твори з позицій історико-функціонального аспекту вивчення музики, мета якого – показати як «вписується» твір чи творчість композитора в нову епоху . Причому бажано розкривати перед школярами не лише соціально-політичну, а й естетичну суть конкретних історичних явищ та намагатися створити, за словами Г.М.Падалки «ефект присутності» [5, с.113], досягнути якого неможливо без включення в роботу механізму емпатії.

Ще К.Стеценко писав, що «співи мають велике значення в справі розвитку духовної природи дитини. Вони розкривають музичні здібності дітей, прищеплюють їм естетичний смак...являються одним із могутніх факторів у справі національного виховання наших дітей і розвитку почуття любові у них до рідного краю» [7, с.346]. Однак, слід наголосити, що у підлітковому віці відбувається мутація – зміна голосу.

Вона проходить і у хлопчиків, і в дівчаток – хоча проявляється по різному як по самій силі прояву, так і по тривалості мутаційного періоду. Тому через швидку втомлюваність голосу школярі дещо обмежені у співі і потребують індивідуального підходу до оцінки їх можливостей з боку педагога. Виконуючи ту чи іншу пісню, підліток реалізує своє прагнення до самовираження і, тим самим, утверджує своє «Я» через виконання твору, написаного іншим. Саме слухання і особливо виконання музичного твору учнем дозволяє йому найбільш повно «пройнятися» художнім образом.

Отже, перелічені види музично-естетичної діяльності сприяють усвідомленню особистістю самої себе як суб'єкта музично-естетичної творчості, актуалізують її духовний потенціал, «який набуває форми поведінки, виступає як вчинок в його художньо-творчих параметрах» [4, с.20]. І від того, яку музику сприйматиме особистість, буде залежати і ступінь розвитку її естетичної свідомості та національної самосвідомості.

2. Методика формування національної самосвідомості учнів засобами національного музичного мистецтва

В процесі розробки методики формування національної самосвідомості учнів на уроках музики ми намагались виділити її вузлові моменти. Враховуючи естетичний характер формування національної самосвідомості засобами музичного мистецтва нами був підібраний комплекс принципів, організаційних форм, методів та прийомів вивчення музичних творів, органічна єдність яких і склала основний зміст розробленої методики. Вона була розрахована на учнів загальноосвітньої школи і передбачала розширення сфери естетичної свідомості підлітків шляхом виховання та формування естетичних почуттів, оцінок, смаків, ідеалів при суворому дотримуванні цілісності впливу на свідомість, почуття та поведінку. Увага при цьому концентрувалася на розвитку за допомогою зазначених якостей особистості інтелектуальної, чуттєво-емоційної та дієво-вольової сфер прояву національної самосвідомості.

2.1. Ядро методики

Основу даної методики склали:

- 1) опора на основні структурні компоненти самосвідомості;
- 2) засвоєння учнями історії виникнення творів;
- 3) інтонаційний та образний аналіз творів;
- 4) виявлення специфічних національних ладових та гармонічних особливостей музичної мови твору;
- 5) розвиток здатності підлітків до ідентифікації з музичним образом, героєм;
- 6) зв'язок з іншими видами мистецтва;
- 7) спрямованість на емоційне сприйняття та засвоєння національної культури, використання естетичних категорій в оцінці національного музичного мистецтва;
- 8) розвиток основних сфер прояву національної самосвідомості засобами національної музики.

2.2. Завдання методики

Методика покликана реалізувати всі свої завдання під час розучування та прослуховування школярами запропонованих музичних творів. В цих творах знайшли відображення різноманітні аспекти дійсності та людської діяльності, які здатні за своєю

природою потужно естетично впливати на особистість. Звідси - низка сформульованих методикою завдань виглядає так:

1. Шляхом впровадження в педагогічний процес творчої спадщини українських композиторів сприяти відновленню та активізації інтересу учнів до національного мистецтва.

2. Відбирати твори з позиції історичної та ідейно-художньої цінності, враховувати при цьому їхній виховний потенціал та актуальність для сьогодення.

3. У процесі підбору музичного репертуару брати до уваги вікові та індивідуально-психологічні особливості дітей.

4. Розвивати в підлітків навички естетичного оцінювання музичних творів. Сприяти розвитку почуття етнічної ідентичності через сприйняття та емоційне переживання національного музичного мистецтва як на уроках, так і в позаурочний час.

5. Розвивати самооцінку підлітка шляхом ототожнення себе із музичними образами та героями творів.

6. За допомогою відібраного музично-пісенного репертуару, ознайомлювати учнів зі звичаями та традиціями рідного народу, його історією, сприяти виникненню інтересу до історичного минулого своєї Батьківщини.

7. Стимулювати любов та повагу підлітків до рідної мови через професійний аналіз єдності поетичного та музичного образів, залучення учнів до процесу вивчення та виконання пісні.

8. Будити творчу уяву учнів та здатність оцінювати себе як представника своєї нації, створюючи в них нові чи відроджуючи «забуті» музичні стереотипи.

9. Виховувати у школярів почуття гордості за свою Батьківщину, її історичне минуле, духовні здобутки своєї нації, вчити естетично адекватно (на рівні трьох сфер – інтелектуальній, чуттєво-емоційній та дієво-вольовій) сприймати та оцінювати твори мистецтва як на уроках, так і в позаурочний час.

Звідси методика формування національної самосвідомості засобами музичного мистецтва передбачає поступове ускладнення завдань естетичного оцінювання навколишньої дійсності, музичних творів та самооцінювання – пізнання особливостей власного «Я». Така робота повинна здійснюватись шляхом залучення учнів до різноманітних видів музичної діяльності, особливо - до вивчення української музичної спадщини.

Заключення

Реалізація ідей національного відродження зумовлює зростаючу значущість та якісно новий рівень музично-естетичного виховання в системі національної школи. Навчальна діяльність, виступаючи змістовно провідною в підлітковому віці, має змогу впливати на соціо-культурне становлення особистості. Психічний розвиток, зокрема процес самопізнання та самоусвідомлення, детермінований в цьому віці певними конкретними умовами, хоча самі умови життя впливають на цей процес не безпосередньо, а опосередковано – через активну діяльність суб'єкта. І якщо ця діяльність буде спрямована на користь своєї нації, то її варто розглядати як основну передумову становлення особистості та формування її національної самосвідомості.

Спілкування підлітка з національним мистецтвом спонукає його творчо осмислювати власну естетичну та соціальну сутність, стимулює самостійне усвідомлення ролі та місця в житті народу, впливає на його свідомість та почуття. Тому, для того, щоб музика суттєво впливала на формування та розвиток особистості, необхідно, щоб діяльність учнів на уроках музики викликала інтерес та емоційне піднесення, була насичена елементами співпереживання. Реалізація цього положення в

процесі формування національної самосвідомості підлітка засобами музики означає, що успішна організація навчально-виховної діяльності неможлива без знання педагогом специфіки впливу музичного мистецтва на естетичну свідомість особистості та без врахування положення про активність самого підлітка, котра повинна бути органічно поєднана із загальною виховною метою, оскільки особистість є активним суб'єктом свого власного розвитку.

Отже, музика, зокрема, того регіону, де проживають учні, розширюючи сферу естетичної свідомості та будучи потужним механізмом співпереживання, здатна виступати одним із дієвих засобів у справі формування національної самосвідомості підлітка. Використання музики, її здатності активізувати людські емоції в процесі узагальнення понять національного менталітету, національного характеру тощо відіграє роль соціально-психологічної та педагогічної основи виховання. А усвідомлення і переживання змісту музичних образів дозволяє глибше сприймати особливості культури своєї нації, її духовні цінності та ідеали.

Перелік використаної літератури

1. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе: Учеб. пособие для студ-в пед. институт. 2-е изд., испр. и дополн./ Н.И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1981. – 223 с.
2. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів/О.І.Вишневський. -Дрогобич, Коло, 2003. – 528 с.
3. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії/ А.І.Зязюн, Г.М.Сагач. – К.: АПН України, Ін-т педагогіки і психології професійної освіти, 1997. – 302 с.
4. Олексюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки: Автореф. дис. ...д-ра пед.наук: 13.00.01, 13.00.04 / О.М.Олексюк. – Київ. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 1997. – 50 с.
5. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти/ Г.М.Падалка. – К.: Муз.Україна. – 1982. – 144 с.
6. Рудницька О.П. Формування музичного сприйняття в системі розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя. Дис. ...д-ра. пед. наук: 13.00.01/О.П.Рудницька. – К., 1994. – 431 с.
7. Кирило Стеценко: Спогади. Листи. Матеріали / укл., перед. Є. С. Федотов. – К.: Музична Україна, 1981 (Жовтень). – 480 с.

Information about authors:

Inha Yehorova – Ph.D., Associate Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. E-mail: yegorova.inga@gmail.com